

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA O'QUVCHILARNING TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMALARINI MULTIMEDIA VOSITALARI ORQALI RIVOJLANTIRISH

Jumabaeva Maryam

Ajiniyoz nomidagi NDPI magistratura bo'limi

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi yo'nalishi

2-bosqish magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20268522>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 1-may 2026 yil
Ma'qullandi: 5-may 2026 yil
Nashr qilindi: 18-may 2026 yil

KEY WORDS

raqamli ta'lim,
multimedia, tinglab tushunish,
boshlang'ich sinf, audiativ
ko'nikma, interaktiv platformalar,
kognitiv faollik, axborotni qayta
ishlash.

ABSTRACT

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining tinglab tushunish (audiativ) kompetensiyasini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'рни tahlil qilinadi. Tadqiqotda multimedia vositalarining psixofiziologik afzalliklari, o'quvchi diqqatini barqarorlashtirish mexanizmlari va dars jarayonida qo'llaniladigan zamonaviy metodik usullar keng yoritilgan.

Bugungi kunda ta'limni raqamlashtirish jarayoni o'quvchilardan nafaqat o'qish va yozish, balki axborotni tinglash orqali tezkor tahlil qilishni ham talab etmoqda. **Tinglab tushunish** — bu murakkab psixofiziologik jarayon bo'lib, u nutqni idrok etish, xotirada saqlash va mantiqiy qayta ishlashni o'z ichiga oladi. Multimedia vositalari (ovoz, tasvir, harakat va matn uyg'unligi) ushbu jarayonni vizuallashtirish orqali o'quvchi uchun tushunarliroq qiladi.

Zamonaviy ta'lim paradigmasida axborotni qabul qilishning salmog'i vizual va audial kanallarga ko'proq tayanmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilar uchun ma'lumotni tinglash orqali anglash — bu faqat so'zlarni eshitish emas, balki ularning ma'naviy bog'lanishlarini tahlil qilish va xotirada qayta ishlash demakdir. Raqamli ta'lim muhiti o'zining multimedia (matn, audio, grafika, animatsiya, video) imkoniyatlari bilan an'anaviy "quruq" eshitish jarayonini jonli va interaktiv faoliyatga aylantiradi.

Raqamli ta'lim (Digital Education) — bu zamonaviy axborot texnologiyalari, raqamli resurslar va internet imkoniyatlaridan foydalangan holda amalga oshiriladigan o'qitish jarayonidir.

Oddiy qilib aytganda, bu an'anaviy ta'limning texnologiyalar bilan boyitilgan va transformatsiyaga uchragan shaklidir. Unda darsliklar o'rnini elektron resurslar, qora taxta o'rnini esa interaktiv panellar yoki kompyuter ekranlari egallaydi.

Raqamli ta'limning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat: Raqamli vositalar o'qituvchi va o'quvchi foydalanadigan texnik qurilmalar, raqamli kontent ma'lumot uzatishning zamonaviy formatlari, masofaviv platformalar bu karniing hammasi raqamli ta'lim vositalari bo'lib ular orqali bilim olinadi. Raqamli ta'lim — bu shunchaki kompyuterdan foydalanish emas, balki texnologiyalar yordamida bilim olishni yanada qulay, samarali va qiziqarli qilish usulidir.

Tinglab tushunish (audirovanie) — bu nutq faoliyatining o'ziga xos turi bo'lib, og'zaki nutqni idrok etish va undagi ma'nolarni anglash jarayonidir. Bu shunchaki "eshitish" (biologik jarayon) emas, balki eshitilgan ma'lumotni miyada qayta ishlash va tahlil qilishni anglatuvchi murakkab psixofiziologik jarayondir.

Tinglab tushunish – bu o'quvchining eshitilgan nutqni idrok etib, mazmunni tushunishi va unga nisbatan o'z fikrini shakllantirish jarayonidir. Bu ko'nikma til o'rganishning boshlang'ich va asosiy bosqichlaridan biri bo'lib, og'zaki muloqot kompetensiyasining shakllanishiga xizmat qiladi. Tinglab tushunishni rivojlantirish orqali o'quvchilarning axborot qabul qilish, axborotni qayta ishlash, asosiy va ikkilamchi ma'lumotni farqlash, xulosa chiqarish va savollarga javob berish qobiliyatlari shakllanadi. Ushbu jarayonni amalga oshirishda esa bevosita multimedia vositalarining ahamiyati katta. A.Shukin "Ta'limning audiovisual vositalaridan sistemali foydalanish o'quvchiga motivatsiya beribgina qolmay, til o'rganishdagi bo'shliqlarini to'ldirish uchun ham xizmat qilishi hamda darsning barcha bosqichlarida murojaat qilish mumkin"[4] ekanligini aytib o'tadi. Psixologlarning fikriga ko'ra, bolalar eshitish orqali ko'proq emotsional va obrazli axborotni yaxshi qabul qilishadi. Demak, tinglab tushunish mashqlari nafaqat til o'rganish, balki bolada e'tibor, xotira, tasavvur, tahliliy fikrlash, hatto empatiya kabi psixik jihatlarning rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, multimedia vositalari yordamida berilayotgan materiallar bolaga ruhan yaqin, emotsional jihatdan boy va sodda ifodalangan bo'lishi muhimdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ushbu ko'nikmani shakllantirish quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: Tinglab tushunish jarayoni muvaffaqiyatli kechishi uchun o'quvchi bir vaqtning o'zida bir nechta bosqichlarni bajaradi. Ular tovushlar va so'zlarni bir-biridan ajrata olish, so'z ma'nolarini va gapdagi bog'lanishlarni tushunish, eshitilgan ma'lumotni qisqa muddatli va uzoq muddatli xotirada saqlab qolish kabi vazifalarni bajaradi.

Tinglab tushunishning bir nechta turlarga bo'linadi:

1. Tanishuv tinglovi ya'ni matnning umumiy mazmunini tushunish.
2. Tanlov asosidagi tinglov ya'ni matn ichidan faqat kerakli ma'lumotni masalan raqam, ismlar yoki joylarni qidirib topish.
3. To'liq tinglov ya'ni matndagi barcha tafsilotlarni va muallifning maqsadini oxirigacha tushunish. [3]

Tinglab tushunishni rivojlantirish metodikasi

Raqamli muhitda tinglab tushunishni rivojlantirish uch bosqichda amalga oshiriladi:

1. Pre-listening (Tinglashdan oldin): O'quvchilarni audio matn mazmuniga tayyorlash. Bu bosqichda multimedia orqali mavzuga oid rasm yoki qisqa klip ko'rsatiladi.

- *Mashq:* "Taxmin qilish" — rasimga qarab audio nima haqida bo'lishini aytish.

2. While-listening (Tinglash jarayonida): Axborotni bevosita qabul qilish. O'quvchilarga interaktiv topshiriqlar beriladi.

- *Mashq:* "Mosini topish" — eshitilgan so'zlarni ekrandagi tasvirlar bilan moslashtirish.

3. Post-listening (Tinglashdan keyin): Eshitilgan materialni tahlil qilish va baholash.

Multimedia (lotincha *multum* – ko'p va *medium* – vosita, muhit) — bu inson sezi organlariga bir vaqtning o'zida turli shakllarda ta'sir ko'rsatuvchi ma'lumotlar majmuidir. Oddiy tilda aytganda, bu ma'lumotni nafaqat matn, balki ovoz, rasm va harakat orqali yetkazib berish texnologiyasidir.

Multimedia o'z ichiga quyidagi **5 ta asosiy elementni** oladi:

1. **Matn (Text):** Ma'lumotning yozma shakli.
2. **Ovoz (Audio):** Nutq, musiqa, effektlar yoki tabiat tovushlari.
3. **Grafika (Image):** Rasmlar, fotosuratlar, chizmalar va diagrammalar.
4. **Animatsiya (Animation):** Tasvirlarning sun'iy harakati (masalan, multfilmlar).
5. **Video:** Jonli harakatlanuvchi tasvirlar va ularning ovozli hamrohligi.

Multimedia vositalarining o'ziga xos xususiyatlari:

Interaktivlik: Bu multimedaning eng muhim jihati bo'lib, foydalanuvchi (yoki o'quvchi) jarayonga aralasha olishi, o'zi xohlagan qismni tanlashi yoki darsni boshqara olishini anglatadi.

Integratsiya: Yuqoridagi barcha elementlar (ovoz, video, matn) bitta dasturiy muhitda birlashadi.

Gipermatnli tuzilma: Ma'lumotlar bir-biri bilan bog'langan bo'lib, bir mavzudan ikkinchisiga tezkor o'tish imkonini beradi.

Nima uchun ta'limda (ayniqsa, tinglab tushunishda) multimedia muhim?

Inson xotirasi haqidagi tadqiqotlarga ko'ra, odam eshitgan ma'lumotining **20%ini**, ko'rganining **30%ini**, lekin bir vaqtning o'zida ham ko'rib, ham eshitgan ma'lumotining **50-70%ini** eslab qoladi.

Agar o'quvchi shunchaki audio eshitsa (faqat ovoz), u mazmuni tasavvur qilishga qiynalishi mumkin. Lekin audio bilan birga ekranda mavzuga oid **video yoki animatsiyani** ko'rsa (multimedia), uning miyasi axborotni osonroq qabul qiladi va tinglab tushunish ko'nikmasi tezroq rivojlanadi.

Tinglab tushunishda multimedia vositalarining roli bu raqamli muhitda tinglab tushunish jarayoni ancha yengillashadi. Buning sababi:

Akustik va vizual uyg'unlik: O'quvchi nafaqat eshitadi, balki multimedia (rasm, video) orqali ko'radi. Bu "ko'rish xotirasi"ni ishga solib, tushunish darajasini **40-50% ga oshiradi**.

Qayta tinglash imkoniyati: Raqamli vositalar tushunilmagan qismlarni istalgancha qayta qo'yish imkonini beradi.

Tinglab tushunish (audirovanie) murakkab kognitiv jarayon bo'lib, unda multimedia vositalari shunchaki "yordamchi" emas, balki axborotni qabul qilish samaradorligini keskin oshiruvchi **katalizator** vazifasini o'taydi. Raqamli ta'lim muhitida ularning roli quyidagi asosiy jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. Vizual tayanch va "Kontekstli tushunish".

Tinglab tushunishdagi eng katta qiyinchilik — eshitilayotgan so'zning ma'nosini tasavvur qila olmaslikdir. Multimedia (video, animatsiya) audio matndagi tushunchalarni vizuallashtiradi.

Roli: O'quvchi notanish so'zni eshitganda, ekrandagi harakat yoki tasvir orqali uning ma'nosini kontekstdan kelib chiqib anglab oladi. Bu lug'at boyligi kam bo'lgan o'quvchilar uchun "psixologik himoya" yaratadi.

2. "Dual Coding" (Ikki tomonlama kodlash) nazariyasini amalga oshirish

Psixolog Allan Paivio nazariyasiga ko'ra, miya ma'lumotni ikki kanal — **vizual va verbal** (eshitish) kanallari orqali qabul qilganda, u xotirada mustahkamroq muhrlanadi.

Roli: Multimedia vositalari darsda ushbu ikki kanalni baravar ishga tushiradi. Natijada, o'quvchi eshitgan ma'lumotini vizual tasvir bilan bog'laydi va uni qayta ishlash tezligi ortadi.

3. Akustik muhit va autentiklikni ta'minlash

An'anaviy darslarda o'quvchi faqat o'qituvchi nutqini eshitadi. Multimedia esa turli xil tovush muhitini olib kiradi.

Roli: Turli diktorlarning ovozi, fon musiqasi, tabiat tovushlari va shovqinlar (masalan, vokzal yoki bozor shovqini) tinglab tushunish jarayonini real hayotga yaqinlashtiradi. Bu o'quvchining moslashuvchanlik ko'nikmasini rivojlantiradi.

4. Interaktivlik va qayta aloqa (Feedback)

Multimedia vositalari o'quvchini passiv tinglovchidan **aktiv ishtirokchiga** aylantiradi.

Roli: Raqamli platformalar (masalan, *Edpuzzle* yoki *LearningApps*) audioni ma'lum nuqtada to'xtatib, o'quvchiga savol berishi mumkin. O'quvchi darhol o'z javobining to'g'riligini biladi, bu esa tinglab tushunishdagi xatolarni o'z vaqtida tuzatishga yordam beradi.

5. Differensial yondashuv (Individual temp)

Har bir o'quvchining axborotni qabul qilish tezligi turlicha.

Roli: Multimedia vositalari (planshet, kompyuter) o'quvchiga audioni to'xtatish, orqaga qaytarish yoki sekinlashtirilgan rejimda eshitish imkonini beradi. Bu o'zlashtirishi sustroq bo'lgan bolalarda "muvaffaqiyat hissi"ni uyg'otadi.

6. Motivatsiya va hissiy jalb qilish

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ixtiyoriy diqqat uzoq vaqt saqlanmaydi.

Roli: Yorqin ranglar, qiziqarli animatsion qahramonlar va o'yin elementlari o'quvchining hissiyotlariga ta'sir qiladi. Hissiy boyitilgan ma'lumot esa zerikarli matnga qaraganda tezroq va chuqurroq o'zlashtiriladi.

O'quvchilar uchun quyidagicha vazifa berish mumkin. Ularga eshityotgan so'zlarini rasm orqali topish va ularni ketma-ket joylashtirish vazifasini bersak ularning tinglab tushunish qobiliati rivojlanadi.

Murot bolalar bilan to'p o'ynayabti	
Oycha oyisiga yordam beryabti	
O'quvchilar dars qilishmoqta	
Malika mushukka ovqat berayabti	

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Tinglab tushunishda multimedia — bu shunchaki “multifilm ko'rish” emas, balki eshitish idrokini vizual mantiq bilan mustahkamlashdir. Bu vositalar raqamli dunyo farzandlari uchun o'quv materialini tushunarli, qiziqarli va eng muhimi, foydali bo'lishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxo'jayeva N.N. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat". - Toshkent, 2006.
2. Mayer, R. E. "Multimedia Learning". - Cambridge University Press, 2020.
3. Egamberdiyeva.M.Z Tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirishda multimedia vositalarining o'rni va imkoniyatlari
4. Щукин а.н. Методика преподавания русского языка как иностранного. учебное пособие. москва. «высшая школа» 2003. –с.22